

«Сүнглар улувба (оройтон)» муниципальныи оройтон
«Борлон орто уонсай уерхтэйни оскуолы» муниципальныи каленай уонсай уерхтэйни тэрэлтэй

Керулзине:
МХ мэдэвнабар
Атырдах ыйнот «___» ижад 2016с.

«Сенсельбүн»
лириктэйн уерх чазыгар солбуйлаачны
Петрова /Петрова Л.Н./
Атырдах ыйнот «___» ижад 2016с.

«Бигэргэлтийн»
оскороли дээрхорд
Григорьев /Григорьев В.Т./
атырдах ыйнот «___» ижад 2016с.

«Саха сирин иоруоттарын культураты»
үзү программата

учуутал: Петрова Л.Г.

клас: 9 класс

программа: «Саха сирин төрт омуктарын культураты» 5 – 11 класстарга сахалын оскуола программаты. Уөрөх министерствийн
учебний – методический сэбэгтэй багцтэйнитэй

керуллэр час: 34 час

издигэлбүх: 1 час

	1 чинийэр	2 чинийэр	3 чинийэр	4 чинийэр
<i>Программаа керуллэр уонсай чаана</i>				
<i>Фактически мытыгдлыбыгт уруок чадаа</i>				
<i>Түолбатах час (бираачинанэтгийн ыйлан туран)</i>				

«Сунтаар улууһа (оройон)» муниципальний оройон
«Бордон орто уопсай уерэхтээhin оскуолата» муниципальний казенний уопсай уерэхтээhin тэрилтээ

Керулуннэ:
МХ мунньябар
Атырдах ыйын «_____» кунэ 2016с

«Сепсеъебун»
дириектэри уерэх чааыгар солбуйгааччы
_____ /Спирова Л.Н./
Атырдах ыйын «_____» кунэ 2016с.

«Бигэргэтэбин»
оскуола директора
_____ /Григорьев В.Т./
атырдах ыйын «_____» кунэ 2016с.

**«Саха сирин норуоттарын культурата»
улэ программа**

учуутал: Петрова Л.Г.

кылаас: 9 кылаас

программа: «Саха сирин терүт омуктарын культурата» 5 – 11 кылаастарга сахалны оскуола программа. Уерэх министерствотын
учебнай – методический сэбиэтэ бигэргэппитэ

керуллэр чаас: 34 чаас

нэдиэлэбэ: 1 чаас

	1 чиэппэр	2 чиэппэр	3 чиэппэр	4 чиэппэр
Программа барууллэр уопсай чаана				
Фактически вытылывыбыт уруок чаана				
Туолбатах чаас (бирачинэтин ыйан туран)				

Бынгаарлы сурук

Норуот уйлэргэ сүппэт барба баайа – кини национальной культуры уонна искусства буолар. Оттон национальной культуры диэн олохxo-дъянаахха, улэбэхамнаска, ой-санаа, сиэр-майты оттунэн атын омуктартан тух да уратыны айбыта-туппута ааттаныан соп.

Саха ыччата кыра сааыттан норуот торут культуратын этигэр-хааныгар инэрэн, торообут буруттан силистээх-мутуктаах, толору куттаах-сурдээх. Саха норуотун салбыыр, ураанхай омугу ууhatар кини буолан тахсыахтаах. Программа сылга 34 чаавы уруокка учооттанар (нэдиэлбэ 1 чаас)

Бу уерэхтэн сувэн ылан, аныгы обо мацнайгы иккис сувуех уерэнэр сааыг гар анаан туспа уруок быыытынан билибиннэрэр, уерэтэр – такайар, инэрэр, туттарар туваайылаах «Саха сирин норуоттарын культуры» диэн ааттаах уерэтэр – ийтэр **программа сурун сыала:** киы айыл5а обото, айыл5а киы алайата диэн терут ейу саха оботугар туттаран инэрии; тыннаах ситимнэ киллэрии; обо аяар кенулун баардыланан – билинэн кенул аяар киы буоларыгар кемелевуу, эдэр киы уйулбатын ууугуннары, иэйиитин сайыннары, норуота тугу айбытын сэргээн – кэрэхсээн, долгуйар – дуоуийар гына иитии.

Бу сыалы ситиэр инниттэн туроурар **суруктар:**

- Обо киы буолар аналын билинэн баардыланарын ситиин;
- Удьуор тынынын теруттэрин ууугуннары, бигэргэтии, киппэлээн – чинэтэн, ейдетен биэрии, туттары;
- Идэ биэриитин, айдарыны таба тайанан ууугуннары, аыллан арылларга кеме буолуу;
- Кенул – дъаалы тутган киы быыытынан киылии сайдар (бэйэни салайынар) сатабылыгар сывыаран уууийуу.

Уерэтэр матырыаал 5 салааба тумуллэр: олох – дъаах культурата; итэбэл, сиэр – туом, угэстэр, субэлэр; историческая керуу; билинни культура уонна искусство сайдыта; хотуу омуктар культуралара.

Сурун тосхол (принцип) – туроурнаар сыалы – соругу обо кылбын ийинэн, тус туваайан, баар олохxo сывыаран уерэтэн, обону бэйэтин кытыаран, улэлэтэн, айдaran-туттаран, онортон, туттаран-хаптаран, дъарыгырдан турган ситиин.

Терут культура уерэбин кедьюууун сурун бэлиэтинэн, билгэтинэн, чинчитинэн (критерийинэн) уерэнэр обо тобуллабас, сайабас, систабас турукка киирэн уерэбин айымнылаахтык ылынан саха буоларынан киэн тутта саныры, сиэрдээх быыыты – майгыта, терут угэни куннээби олобор кенул еттунэн тутувара, айымнылаахтык туттара, ийэ ылынан санаатын сатаан сайа этэрэ, сахалыы сайабас туруга, айылгытын, уйулбатын, отуорун олобо оннугар чөл сыйдьара буолар. Маны тэнэ атын омук оболорун кытта сепке, эйэ – дэмнээх, тэцнээх сывыаны.

Уерэнэр кинигэ диэн чопчу ыйыллыбат. Программа ис хоюонугар сеп тубэээр научнай, популярнай, уус – уран литература, хаягдлалтаран матырыаал туттууллар.

Терут культура уерэбэр **обо тус улэтийн керуцинэрэ:**

- бэйэ илиитинэн тутан – хабан оноруу, айыы-тутуу;
- истии, аабыы, болбайуу, сэнээрии;
- кэпсээйин, кэпсэтии, сээргээйин, сээргэйи;
- анаарыы, ейге керуу, сахалыы толкуйдааын;
- истибиттэн, аахпыттан, олохxo билбиттэн суруйуу, толкуй суруга;
- кэтээн керен тумук оноруу, тэцнээйин, ырытыы, наардааын, ситимнээйин, чинчийи;
- аяар улэ бары керунэ;
- сатаан таба меккуъэн чахчыны билии;

- тургутууларга, курэхтэргэ, керуулэргэ кыттыы.

Ол иһин бу предмети уорэхтэргэ манык тосхоллору (принциптэри) тутуhabыт.

1. Норуот культуратын уунэр колуонэ5э ситимин быбыта тыыппакка, биир тиһигинэн (системанан) билиһиннэрии
2. Норуот тугу айбытын «кырааскалаан-тупсаан», «Ыраастаан» биэрбэkkэ, хайдах баарынан ыччакка тириэрдии.
3. Уорэбий билинни кэм уустук усулуобуйатын кытта сатаан дьюорэлээн, олоххо, ойго-санааба мындыр (филосовской) сыйынаны ыччакка кордоруу

Сурун болбомто манна ууруллар уерэнээччилэр саха итэбэлин эрэ уерэппэkkэ араас омук культуратын, итэбэлин эмиэ уерэтии, билийиннэрии буолар. Бу уерэтэн о5о тобулла5ас, сайа5ас, систа5ас буола улаатарын ситиини.

Уерэнээччигэ сурун ирдэбилилэр:

О5о билихтээх, ейдуехтээх:

- Исторический керуу;
- Хотугу омуктар революция иннинээбий олохторо;
- Саха итэбэлин, сиэр-туому, угэстэри;
- Саха культуры20-70 cc.

О5о сатыахтаах:

- О5о норуот айымнытын хомуйар, сурияар, уерэтэр, чинчийэр идэни баялыхтаах;
- Эбии матырыяал булан аабыахтаах;
- Дьон иннигэр санаара, санааны аьбастык, толору этэ уерэнихтээх;

Ыччат – саха сайдар кэскилэ. Ыччакка айыы тыынын инэрдэхпитинэ, саха инникитин дабаны саха буолан сайдар кэскиллэнэр. Национальной культура – киыи аймах барытын баайа. Норуот олоххо – дъаһахха, улэбэ – хамнаска, ей – санаа, сиэр – майгы, еттунэн атын омуктартан туюх уратытын айбыта – туппута барыта ааттанар.

№	Үруок тиэмээтэ	Чааха	Кунэ-ыйяа	Буолбут кунэ	О50 тугу билиэхтээ5э	Учууталга кеме литература
1 чиэппэр						
1	Искусство оло5у араастык кердереутэ	1	07.09.			
Саха итэ5элэ. Сиэр – туом, угэстэр						
2	Ойуун итэ5элэ	1	14.09.		Сахаларга ойууннааын уескээчинэ уонна сайдыыта. Ойуун уонна удабан. Айын ойууна, кыра, орто, улахан ойуун	
3	Ойуун уъуйуллуута	1	21.09.		Ойуун уъуйуллуута. Ап хомуьун албаяын баялааына, ийэ кыла, уерэ – сууругэ, абааыта	
4	Ойуун танаа – саба	1	28.09.		Ойуун танаа – саба, эмэгэттэрэ, кутуроксуга, оло5о	
5	Ойуун эттэнийтэ	1	05.10.		Ойуун эттэнийтэ	
6	Ойуун анала – айыы дьонун араначчылааын	1	12.10.		Эмтээчинэ, уергэ утуруйуу	
7	Ойууну билинни кэмнэ уерэтий	1	19.10.		С.Зверев «Ытых дабатыы» (пластиинкатын истии, быаарыы)	
8	Хатылааын «Ойуун бу кимий?»	1	26.10.			
9	Хонтуруолунай улэ	1				
2 чиэппэр						
Саха культуурата 20 – 70 сс						
10	Саха театра. Биллиилээх артыстыар	1	02.11.		Саха драмтеатрын терүүттэнийтэ (1925) театр бастакы режиссердара. Саха театрын терүүттэспит биллиилээх артыстыар	
11	Хатылааын. Саха театрыгар саха суройааччыларын айымныларын туруоруу	1	16.11.		Сцена5а Н.Д.Неустроев, П.Ойуунускай, Алампа, Суорун	

					Омоллоон, С. Ефремов айымныларын ситишилэхтик туроуоруу	
12	Сахалыы бастакы опералар	1	24.11		«Ньургун Бootур», «Сир симэбэ» (1947), «Лоокуут уонна Ньургуъун» (1958), «Хотугу сибэкки» (1961), «Сыгый Кырынаастыр» (1962)	
13	Саха бастакы композитордара	1	01.12		Ф.Корнилов, М.Жирков норуокка киэцник тарбаммыт ырыаларын истии	
14	Номоххо киирбит ырыаыттар	1	08.12		Саха куерэгэйэ Е.Захарова, А.Новгородова – Туйаарыма Кую, Устин Носхоров, Т.Местников, А.Егорова, М.Васильева, М.Петрова ырыаларын истии	
15	Сунтаар улууъун ырыаыттара	1	15.12		Сунтаар улууъугар биллэр – kestер ырыаыттар	
16	Бастакы келуенэ самодеятельнай композитордар	1	22.12.		Х.Максимов, Г.Никифоров, Ф.Лобанов ырыалара	
3 чиэппэр						
17	Биыги нээлииэктит мелодистара	1	12.01			
18	Саха культуратын сайдыытыгар биир кэриис кэм	1	19.01.		Биыги нээлииэктэн тахсыбыт мелодистар	
19	Саха бастакы художниктара. Кырдьябас келуенэ художниктар	1	26.01.		1957с. Москва5а саха литературатын, искусствоын куннэрэ	
20	Аатырбыт муосчуттар	1	02.02.		М.М.Носов, И.В.Попов, П.П.Романов улэлэрэ. Л.А.Ким, С.Л.Александров	
21	Сахалар терут абылыктара	1	16.02.		Урун, эт, балык, бурдук ас арааыа. Сир аыын арааыа. Утак оноруута. Чэй солбууктара. Бурдугу солбуйар уунээйилэр.	

22	Сэргэ – ытык итэбэл маспыт	1	23.02.	02.03.	Тэлгээ, ат, кийиит, ыбыах, ынахсигт, ойуун, сатаанах сэргэлэрэ.	
	4 чиэппэр					
23	Саха театра. Биллиилээх артыстытар	1	09/03		Саха драмтеатрын төрүүттэнийнээс (1925) театр бастакы режиссердара. Саха театрын төрүүттэспит биллиилээх артыстытар	
24	Хатылаавын. Саха театрыгар саха суройгааччыларын айымныларын туруоруу	1	16/03		Сцена бА.Алампа, Н.Д.Неустроев, П.Ойуунуский, Суорун Омоллоон, С. Ефремов айымныларын ситишилээхтик туруоруу	
	Исторический керүү					
25	Саха сиригэр политсыылка ус сууье5э	1	23/03		Сыылка норуот культуратын уерэтиигэ, уерэбэ суюх омугу сырдатыга оруола. Э.К.Пекарский, И.А.Худяков, В.А. Серошевский, С.В.Ястребский, В.Ф.Трощанский, В.М.Ионов о.д.а. научной улэлэрэ	
26	А.Е.Кулаковский – ученай – чинчийээччи	1	06.04.		«Научные труды» кинигэтийн кытта билсии	
	Хотугу омуктар революция иинниэ5и кэмнэ					
27	Эбээн уонна эбэцки тылын, фольклорун мацнайгы чинчийээччилэр.	1	13.04		М.Г. Васильевич	
28	Чукча итэбэлин уратылара	1	20.04		Ыраахтаабы, воевода былааьыгар уратылалыы. Америка атыыттара Чукотка б етен кирииилэрэ	
29	Юкагир суройгаачыта Тэки Одулок	1	27/04		Н.И. Спиридонов олобо уонна айар улэтэ	

31	«Улахан Имтеургин олобо» сэйэнэ	1	04/05		Юкагир норуота ааспыт кэмин кердерер сэйэнэ	
32	«Улахан Имтеургин олобо» сэйэнэ	1	11/05		Сэйэн уус – уран ситиийнэ	
33	Сыллаабы хатылааын	1	18/05			
34	5 – 9 кылааска барбыты хатылааын	1	25/05			

Туттуллар литература:

- М.А. Попова «Саха төрүт культураты» (олох – дьяваах культураты) 1 чааъа, Дь., 1993
- «Хотугу омуктар олохторо, культуралара» 1 чааъа
- Васильев П.К., Федоров И.Г. «Ойуу тылдыыт» 5 – 9 кылаас. Дь, 1998с.
- Саха төрүт культуры, Дь, 1996
- «Саха төрүт культуры» 1- 5 чааъа, Дь. 1994с
- М.П.Яковлева «Төрүт культура» 8 кылаас, Дь. 2007с.